

ΕΙΡΗΝΗ ΜΠΟΥΝΤΟΥΡΗ

Φωτογραφία και Εξωτερική Πολιτική (1905–1922): Η συμβολή της οικογένειας Boissonnasⁱ

Οι δημοσιεύσεις στην Ελλάδα για τον διακεκριμένο φωτογράφο Fred Boissonnasⁱⁱ προσέγγισαν το έργο του κάτω από το πρίσμα της μοναδικής προσφοράς του στην τεκμηρίωση της ελληνικής υπαίθρου αλλά και κάποιας νοσταλγίας για μια Ελλάδα που δεν υπάρχει πια. Ωστόσο η προσεκτική μελέτη των εγγράφων που φυλάσσονται στο Υπουργείο Εξωτερικών αποκαλύπτουν τις εύστοχες κινήσεις ενός δαιμόνιου Ελβετού επιχειρηματία που συνδύασε το αναμφισβήτητο ταλέντο του και τον δηλωμένο φιλελληνισμό του με την επέκταση των εκδοτικών του δραστηριοτήτων και τη χρηματοδότηση της φωτογραφικής του "πρότασης" για την Ελλάδα από την Ελληνική Κυβέρνηση. Μια πρόταση οπτικής αποτύπωσης της Ελλάδας που διαμορφώθηκε σε συνάρτηση με τις "ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις", όπως αυτές διατυπώθηκαν πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους, μετά την ενσωμάτωση της Μακεδονίας και της Ηπείρου, εν όψει της συνδιάσκεψης της Ειρήνης στο Παρίσι το 1918 και τέλος σε σχέση με την εφαρμογή της συνθήκης των Σεβρών και το ζήτημα της Μικράς Ασίας.

1905–1914: Το ιδεολογικό υπόβαθρο της σειράς «Η εικόνα της Ελλάδας» (L'image de la Grèce)

Από τα πρώτα κιόλας ταξίδια του στην Ελλάδα ο Fred Boissonnas οραματίστηκε την πολιτική, εμπορική και τουριστική προβολή της χώρας μέσα από τη φωτογραφία. Διαβλέποντας τον καθοριστικό ρόλο που θα μπορούσε να διεκδικήσει η φωτογραφία για τα κρίσιμα εθνικά ζητήματα της Ελλάδας, εισηγείται μια πρωτοποριακή για την Ελλάδα πολιτική, που θα χρησιμοποιούσε την αμεσότητα, την «αντικειμενικότητα» αλλά και τον ποιητικό λόγο της φωτογραφικής εικόνας στην υπηρεσία των εθνικών συμφερόντων. Μια σύλληψη, την πατρότητα της οποίας ωστόσο μοιράζεται, όπως προκύπτει από τα σχετικά έγγραφα, με τον φίλο και συνεργάτη του κριτικό της τέχνης και πρότανη της Σχολής Καλών Τεχνών της Γενεύης, Daniel Baud-Bovyⁱⁱⁱ.

Ήδη από το 1905 – μεσούντος του Μακεδονικού Αγώνα και ενώ η Κρήτη είχε κηρυχθεί αυτόνομη – ο Fred Boissonnas απευθύνει υπομνήματα^{iv} στην ελληνική κυβέρνηση προτείνοντας τη χρηματοδότηση των ταξιδιών του με σκοπό τη φωτογράφιση της ελληνικής επικράτειας, αλλά και των περιοχών που επρόκειτο να ενσωματωθούν στη «μητέρα-πατρίδα», δηλαδή της Κρήτης, των ακτών της Μικράς Ασίας, της Κύπρου, των Δωδεκανήσων, της Ηπείρου και της Μακεδονίας.^v

Το 1907 ο Γεώργιος Α΄ ανταποκρίθηκε στα γραπτά υπομνήματα του Fred Boissonnas εγκρίνοντας μια πενιχρή οικονομική συνεισφορά 5.000 δρχ. ως ενίσχυση στα πρώτα εκδοτικά του βήματα, η καταβολή της οποίας καθυστέρησε για πολλά χρόνια. Στο μεταξύ οι Fred Boissonnas και Daniel Baud-Bovy συνέχισαν με δική τους πρωτοβουλία και ιδίοις εξόδοις τα ταξίδια τους στην Ελλάδα^{vi}: στην Αθήνα^{vii} και γενικά την Αττική, στα Μετέωρα και τα Τέμπη το 1907 και το 1908, στην Κρήτη και τις Κυκλάδες το 1911, στην Πύλο και την Ιθάκη –στα ίχνη του Οδυσσέα– το 1912.

Το προαναφερθέν ποσό δεν εκταμιεύθηκε παρά μόνο το 1913–1914 μαζί με αντιστοιχού ύψους χορηγήσεις που εγκρίθηκαν από τον τότε Έλληνα πρέσβη στο Παρίσι και πρώην υπουργό των Εξωτερικών Άθω Ρωμάνο^{viii} για τη φωτογραφική αποτύπωση και ανάδειξη των περιοχών της Ηπείρου και της Μακεδονίας^{ix}, που είχαν περιέλθει στο ελληνικό κράτος με τις νίκες των Βαλκανικών Πολέμων. Καρπός αυτής της φωτογραφικής αποστολής στην Ήπειρο ήταν το λεύκωμα “L’Épire berceau des Grecs” (φωτ. 1) του 1914^x. Η έκδοση αυτή εντάχθηκε στη σειρά “L’image de la Grèce”, η οποία σύμφωνα με το προλογικό σημείωμα των εκδοτών (φωτ. 2), δεν αποτελούσε απλή φωτογραφική αποτύπωση των περιοχών που περιλαμβάνονταν στα γεωγραφικά ή διοικητικά όρια του κράτους, που “είχαν άλλωστε αποδειχθεί αυθαίρετα”^{xi}, αλλά φιλοδοξούσε να συμβάλλει στις εδαφικές διεκδικήσεις του, συμπεριλαμβάνοντας και εδάφη των οποίων οι κάτοικοι αισθάνονταν “έλληνες στην ψυχή”. Η σειρά θα συνδύαζε μνήμες της αρχαιότητας, άγνωστους θησαυρούς των μουσείων, αλλά κυρίως θα πρόβαλλε τις επαρχίες που είχαν πρόσφατα απελευθερωθεί και εκείνες που, μολονότι ελληνικές, «υφίσταντο τις άδικες αποφάσεις της διπλωματίας»^{xii}.

Τα εισαγωγικά σημειώματα του λευκώματος και ο εκτεταμένος υπομνηματισμός των φωτογραφιών κατευθύνουν τον αναγνώστη έτσι ώστε η σχέση «δικαίων του ελληνισμού» και φωτογραφίας να **πλέκεται** μέσα από την αντιστοιχηση κειμένου και φωτογραφίας. Η προφανής σημασία των κειμένων για την ανάδειξη των ελληνικών δικαίων στις περιοχές που παρουσιάζονται δηλώνεται ρητά σε μεταγενέστερη έκθεση του Fred Boissonnas για τον ρόλο των πρώτων εκδόσεων της σειράς “L’image de la Grèce”: “[...] το κείμενο των λευκωμάτων –ανεξάρτητα από την υψηλή καλλιτεχνική αξία της εικονογράφησης– φέρνει στην επιφάνεια με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο την νομιμότητα των ελληνικών διεκδικήσεων σε αυτές τις υπό αμφισβήτηση περιοχές”^{xiii}.

Άλλοτε υπαινικτική και άλλοτε προφανής “η ελληνικότητα”^{xiv} των φωτογραφημένων περιοχών στηρίζεται φωτογραφικά στην ύπαρξη αρχαίων απομειναρίων ή ανακαλείται μέσα από τα κείμενα. Στο δάσος με τις βελανιδιές (φωτ. 3) της Δωδώνης^{xv}, η αρχαιότητα και κατ’ επέκταση η “ελληνικότητα” εντοπίζεται σε

κάποια δενδρίλια που "φέρνουν στο νου το ιερό δάσος όπου αντηχούσε η προφητική ανάσα του Διός" ενώ αντίθετα στο αρχαίο θέατρο της Δωδώνης^{xvi} (φωτ. 4) είναι αυταπόδεικτη. Στο Βουχίτιον (φωτ. 5)^{xvii} η διαχρονικότητα της κατοίκησης θεμελιώνεται με σπειροειδή τρόπο στη φωτογραφική σύνθεση: στον αρχαίο τοίχο επικάθεται το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη ενώ οι φουστανελλοφόροι στο άνω μέρος της φωτογραφίας υπενθυμίζουν την σύγχρονη εποχή. Διακριτική μνεία γίνεται και στις πρόσφατες νίκες των Βαλκανικών Πολέμων, με τους Έλληνες στρατιώτες να εποπτεύουν από ψηλά τη λίμνη των Ιωαννίνων^{xviii}.

1918-1922 : Ο Fred Boissonnas στην υπηρεσία της «Μεγάλης Ιδέας». Το συμβόλαιο της 27ης Μαρτίου 1919

Οι αλλεπάλληλες εισηγήσεις του Fred Boissonnas προς τις ελληνικές κυβερνήσεις έτυχαν μειωμένης ανταπόκρισης. Ο φωτογραφικός του θησαυρός, καρπός της 15ετούς περιπλάνησής του στην Ελλάδα (10.000 πλάκες) έως το 1918 είχε ουσιαστικά μείνει ανεκμετάλλευτος. Ο ίδιος αναφέρει: "Δεν βρήκαμε καμιά ανταπόκριση. Έτσι ο σπόρος της θαυμαστής προπαγάνδας που προτείναμε δεν μπόρεσε να καρποφορήσει. Όμως δεν είναι αργά, και η στιγμή ενδείκνυται για μια αναθεώρηση της πρότασής μας". Πράγματι το 1918 η Ελλάδα βρίσκεται στο πλευρό των νικητών. Μετά τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, και εν όψει της προβολής της Ελλάδας στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων, οι εργασίες του οποίου θα άρχιζαν τον Ιανουάριο του 1919, ο Ελευθέριος Βενιζέλος θα υιοθετήσει το προτεινόμενο από τον Fred Boissonnas πρόγραμμα, θέτοντας το ταλέντο και την επαγγελματική ευσυνειδησία του Ελβετού φωτογράφου στην υπηρεσία της Μεγάλης Ιδέας. Στις 14 Δεκεμβρίου 1918 υπογράφηκε στο Παρίσι μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης _δια του υπουργού των Εξωτερικών Νικολάου Πολίτη_ και του Boissonnas συμβόλαιο για τη διοργάνωση μιας έκθεσης στο Παρίσι με θέμα την Ελλάδα^{xix}. Η έκθεση με τον τίτλο "Visions de Grèce", παρουσιάστηκε στην αίθουσα "La Voëtie" και περιελάμβανε 550 φωτογραφίες του Fred Boissonnas, τοπικές ενδυμασίες από τα νησιά, τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία και εκμαγεία από το Αρχαιολογικό Μουσείο, αγγεία από την Κρήτη, τις Μυκήνες, αντίγραφα από το «θησαυρό των Μυκηνών».

Η έκθεση τέθηκε υπό την υψηλή προστασία του Ελευθέριου Βενιζέλου και διοργανώθηκε με την υποστήριξη του Ελληνοελβετικού Συνδέσμου "Jean-Gabriel Eynard". Γνώρισε μεγάλη επιτυχία -40.000 επισκέπτες- και πλαισιώθηκε από ομιλίες επιφανών αρχαιολόγων που δημοσιεύθηκαν στον σχετικό τόμο^{xx}. Στην ομιλία του "Le Génie dans l'art Grec"^{xxi}, ο Th. Homolle επιλέγει συνειδητά να μιλήσει για αρχαία τέχνη στην Ιωνία και να θυμίσει στο ακροατήριο ότι τη διεκδικούν οι Έλληνες και πως κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει τα δικαιώματά τους. Ο Ανδρέας Ανδρεάδης

στην ομιλία του "La Grèce devant le Congrès" αναπτύσσει τις βασικές αρχές που διέπουν τις ελληνικές διεκδικήσεις στο Συνέδριο της Ειρήνης και εκθέτει με λεπτομέρεια τα δίκαια, συγκεκριμένα στην Βόρειο Ήπειρο, τη Θράκη και τη Μικρά Ασία. Μέσα στο ίδιο πνεύμα κινούνται και οι υπόλοιπες ομιλίες του συνεδρίου^{xxii}. Τέλος, προκειμένου να υποστηρίξει με εικονογραφικό υλικό τις ελληνικές διεκδικήσεις που υπέβαλε στην «Επιτροπή για τα Ελληνικά Ζητήματα», ο Ελευθέριος Βενιζέλος θα εκφράσει την επιθυμία του να ξεκινήσει μια «δυναμική προπαγάνδα» για τις περιοχές της Ηπείρου και της Μικράς Ασίας. Στις 18 Δεκεμβρίου 1918 «υπεγράφη η προκαταρκτική συμφωνία μεταξύ του υπουργού κ. Πολίτου και του εν Γενεύη μεγάλου φωτογραφικού οίκου του κ. Φρειδερίκου Βουασσονά προς οργάνωσιν εκ μέρους τούτου μεγάλης καλλιτεχνικής επιχειρήσεως, ης σκοπός θα είναι να αναπαραστήσει φωτογραφικώς και να καταστήσει γνωστάς τας καλλονάς των ελληνικών χωρών ανά την υφήλιον»^{xxiii}.

Το οριστικό συμβόλαιο υπεγράφη στις 27 Μαρτίου 1919^{xxiv}, μεταξύ του Fred Boissonnas και του Νικόλαου Πολίτη και το συνυπέγραψαν οι δύο γιοι του, Edmond και Henri^{xxv}, ως συνεργάτες και συνεχιστές του καλλιτεχνικού έργου σε περίπτωση θανάτου του πατέρα τους. Σύμφωνα με το συμβόλαιο ο φωτογράφος-εκδότης θα εισέπραττε από την Ελληνική Κυβέρνηση ένα συνολικό ποσό 600.000 ελβετικών φράγκων προκειμένου να συνεχίσει το καλλιτεχνικό έργο που είχε αρχίσει προ 15ετίας. Την έκδοση δηλαδή λευκωμάτων με θέμα την Ελλάδα, την πραγματοποίηση των απαραίτητων ταξιδιών για τη συμπλήρωση του εικονογραφικού του υλικού, την προετοιμασία εποπτικού υλικού για τις περιοδεύουσες εκθέσεις και την παράδοση στην Ελληνική κυβέρνηση αντιτύπων από τα λευκώματα που θα κυκλοφορήσουν (άρθρο V).

Ενδιαφέρον έχει η σύσταση μιας επιστημονικής επιτροπής που θα αναλάμβανε την παρακολούθηση γενικά των εκδόσεων και τη διοργάνωση των εκθέσεων, στην οποία υπήρχε αντιπροσώπηση της Ελληνικής Κυβέρνησης (άρθρο IV), καθώς και το γεγονός ότι τα κείμενα των υπό έκδοση λευκωμάτων έπρεπε να τύχουν της απολύτου εγκρίσεώς της (άρθρο VI).

Σύμφωνα με το άρθρο VII του συμβολαίου και για το δεύτερο εξάμηνο του 1919 ο Fred Boissonnas αναλάμβανε να εκδόσει τον δεύτερο τόμο της σειράς "L'image de la Grèce", με θέμα τη Θεσσαλονίκη ("Salonique"), καθώς και το λεύκωμα "Des Cyclades en Crète au gré du vent". Για το χρονικό διάστημα 1919-1920 προβλεπόταν η έκδοση του λευκώματος "La Grèce", καθώς και η αγγλική έκδοση των λευκωμάτων "Des Cyclades en Crète au gré du vent" και "En Grèce par monts et par vaux". Από το 1920 και έως το 1926, η σειρά "L'image de la Grèce" θα εμπλουτιζονταν με τους ακόλουθους τίτλους: "La Macédoine", "Smyrne", "Les grandes îles", "Les sporades", "L'Attique", "Le Peloponnèse", "Béotie Phocide", "La

Calcicique", "Les Iles Ionniennes", "Les Cyclades", "La Crète", "La Thessalie", "La Thrace", "Constantinople".

Επίσης στο ίδιο διάστημα θα εξεδίδετο μια εκλαϊκευμένη σειρά με τίτλο "La Grèce pittoresque", ο επετειακός τόμος για τα εκατό χρόνια από την ανεξαρτησία με τίτλο "Le livre d'or du centenaire de l'indépendance". Αναφέρονται ακόμα 12 λευκώματα μεταξύ των οποίων τα εξής: "Le front de Macédoine" με κείμενα του Fernand Feyler και "L'Hellénisme d'Asie Mineure" (άρθρο VIII). Το συμβόλαιο προέβλεπε με κάθε λεπτομέρεια τους οικονομικούς και νομικούς όρους της επελθούσης συμφωνίας.

Πράγματι το 1919 κυκλοφορεί το προγραμματισμένο λεύκωμα "Salonique. La ville des belles églises" (φωτ. 6) στη σειρά "L'image de la Grèce". Στο εισαγωγικό κείμενο ο Daniel Baud Bony αναφέρεται στην ιστορία και τη φυσιογνωμία της Θεσσαλονίκης καθώς και στην κατάληψή της από τον διάδοχο Κωνσταντίνο και την είσοδο στην πόλη του Γεωργίου Α΄. Οι φωτογραφίες του λευκώματος προβάλλουν κυρίως τον βυζαντινό χαρακτήρα της πόλης και σε αυτήν την κατεύθυνση τείνει και η έντυπη αφιέρωση του λευκώματος στον βυζαντινολόγο Charles Diehl.

Ακολουθεί η έκδοση "Des Cyclades en Crète au gré du vent", καρπός της περιπλάνησης των συγγραφέων στο Αιγαϊακό Αρχιπέλαγος και στη Μεγαλόνησο το 1911, η έκδοση του οποίου είχε ανασταλεί λόγω του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Τόσο η έντυπη αφιέρωση του λευκώματος στον Ελευθέριο Βενιζέλο^{xxvi} όσο, κυρίως, οι πολλές εγκωμιαστικές αναφορές του Daniel Baud-Bony^{xxvii}, μαρτυρούν τον ιδιαίτερο θαυμασμό^{xxviii} αλλά και την υποχρέωση των συγγραφέων προς τον Βενιζέλο μετά την επίσημη υπογραφή του συμβολαίου.

Η εντολή των Συμμάχων προς την ελληνική κυβέρνηση για στρατιωτική κατάληψη της Σμύρνης στις 29 Απριλίου/2 Μαΐου 1919, αποτέλεσμα ενός μαραθωνίου διαπραγματεύσεων του Βενιζέλου που ουσιαστικά ξεκίνησαν τον Οκτώβριο/Νοέμβριο 1918, θα επισπεύσει την προγραμματισμένη για το 1920 έκδοση του λευκώματος "Smyrne". Αποκαλυπτικό για τη στενή επαφή μεταξύ της οικογένειας Boissonnas και του Υπουργείου Εξωτερικών είναι η επιστολή του Fred Boissonnas προς το ΥΠ.ΕΞ., στην οποία (11 Απριλίου)^{xxix} ανακοίνωνε την επικείμενη αναχώρησή του από τη Μασσαλία για τον Πειραιά, μαζί με τους γιους και συνεργάτες του Edmond και Henri, με σκοπό τη συγκέντρωση των απαραίτητων φωτογραφικών τεκμηρίων για τις προγραμματισμένες εκδόσεις. Ο Edmond θα οδεύσει προς τη Σμύρνη, την οποία θα φωτογραφήσει λίγες μόνο μέρες μετά την απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων^{xxx} με στόχο την άμεση έκδοση του ομώνυμου λευκώματος. Το λεύκωμα (φωτ. 7) θα κυκλοφορήσει πράγματι εντός του ίδιου έτους (1919).

Παραμένει ωστόσο αμφίβολο το κατά πόσον πληρούσε τους σκοπούς της "προπαγάνδας". Στο εξώφυλλο προτάσσεται μια πανοραμική άποψη της πόλης της Σμύρνης με πρώτο πλάνο το τουρκικό κοιμητήριο. Στον υπομνηματισμό της πρώτης φωτογραφίας (φωτ. 8) δηλώνεται ότι Αιγαίο είναι μια ελληνική λίμνη και πως τα ελληνικά νησιά είναι τα περάσματα που βοήθησαν στην εξάπλωση του "ελληνισμού"^{xxxix}. Στις επόμενες φωτογραφίες γίνεται αντιληπτή η ελληνική στρατιωτική παρουσία με αγκυροβολημένο το μεταγωγικό "Λήμνος" ενώ στην προκυμαία περιπολούν ελληνικά στρατιωτικά αγήματα (φωτ. 9). Στο υπόλοιπο λεύκωμα προβάλλεται η πολυεθνική ταυτότητα της πόλης με ισάξια εκπροσώπηση της ελληνικής, της τουρκικής, της ισραηλίτικης και της αρμένικης συνοικίας της πόλης. Ίσως έτσι εξηγείται ότι το λεύκωμα δεν έτυχε της απολύτου εγκρίσεως του Άθω Ρωμάνου^{xxxii}. Ο Henri θα οδεύσει από κοινού με τον πατέρα Fred και τον φίλο και συνεγάτη του, ιστορικό του πολέμου και απόστρατο συνταγματάρχη, Fernand Feyler προς τη Θεσσαλονίκη και τη Μακεδονία. Καρπός του ταξιδιού ήταν οι δύο τόμοι για την εκστρατεία της Μακεδονίας, "La campagne de Macédoine, 1916-1917" και "La campagne de Macédoine, 1917-1918", που κυκλοφόρησαν το 1920 με φωτογραφίες του Fred, εικονογράφηση του Henri και κείμενα του Fernand Feyler.

Οι εκδόσεις αυτές, που θα αποσταλούν σε όλες τις ελληνικές πρεσβείες και σε κάθε σημαίνον πολιτικό πρόσωπο της εποχής, συγκροτούν το ιδεολογικό και το εικονογραφικό έρεισμα της «προβολής των ελληνικών θέσεων» και τεκμήριο της ελληνικότητας των περιοχών μέσω της φωτογραφίας και των επιλεγμένων κειμένων.

1921: Η φωτογράφιση της Μικρασιατικής Εκστρατείας από τον Henri Boissonnas.

Ο διπλωματικός αποκλεισμός της Ελλάδας μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου και τη συνεχιζόμενη επέκταση του μικρασιατικού μετώπου στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, αλλά και το ανανεωμένο ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για την Τουρκία θα πυροδοτήσουν μια αγωνιώδη προσπάθεια του Γραφείου Τύπου του Υπουργείου των Εξωτερικών να εξασφαλίσει ευνοϊκά σχόλια στον ξένο τύπο. Ο Fred Boissonnas, αντιλαμβανόμενος αφ' ενός τις σοβαρές επιπτώσεις που συνεπάγεται για την ομαλή εφαρμογή του προγράμματος και τη ροή των συμφωνημένων χρηματικών ποσών η απομάκρυνση του Βενιζέλου^{xxxiii} και εκμεταλλευόμενος αφ' ετέρου τη δυνατότητα χρηματοδοτήσεων από το Υπουργείο Εξωτερικών ανταποκρίσεων-οδοιπορικών προς τη Μικρά Ασία, θα μεσολαβήσει στον Έλληνα πρόξενο στη Γενεύη Β. Δενδραμή προκειμένου να αποσταλεί ο γιος του Henri με τον οικογενειακό φίλο συνταγματάρχη Fernand Feyler ως ανταποκριτές στο Μικρασιατικό Μέτωπο. Σύμφωνα με τη σύμβαση που υπογράφηκε με το Υπουργείο των Εξωτερικών, ο

Henri αναλάμβανε «να αποστέλλη φωτογραφίας του πολέμου εις διάφορα εικονογραφημένα περιοδικά της Ελβετίας»^{xxxiv}. Μετά την επάνοδό τους αναλάμβαναν να εκδώσουν "βιβλίον περί της εκστρατείας και των δικαίων του Ελληνισμού εν Μικρά Ασία" με φωτογραφίες του Henri και κείμενα του Fernand Feyler.

Ο Henri Boissonnas θα παραμείνει στο Μικρασιατικό Μέτωπο από την άνοιξη έως το φθινόπωρο του 1921. Κατά την επιστροφή του θα αποκομίσει 400 λήψεις από τη Μικρά Ασία, που, με ελάχιστες εξαιρέσεις, παρέμειναν αδημοσίευτες. Κάποιες φωτογραφίες του Henri δημοσιεύονται κυρίως σε εβδομαδιαία περιοδικά, όπως στο "Illustrierte Zeitung" και στην "Illustration"^{xxxv}.

Το corpus των φωτογραφιών που κατέλειπε ο Henri δεν παραπέμπει άμεσα στο πολεμικό ρεπορτάζ. Τούτο οφείλεται αφ' ενός στην καλλιτεχνική ιδιοσυγκρασία του Henri^{xxxvi} αλλά και στη διπλή φύση του εγχειρήματος: την πολεμική ανταπόκριση αφενός και αφ' ετέρου την περισυλλογή φωτογραφιών τοπίων, αρχαιοτήτων, λαογραφικών στοιχείων και οικισμών για την ενδεχόμενη έκδοση του λευκώματος με θέμα τη Μικρά Ασία. Στις περισσότερες λήψεις το στράτευμα αντιμετωπίζεται ως ένα στοιχείο μακρινό που συναποτελεί με το τοπίο το θέμα, συχνά σε βαθμό που παύει να είναι αναγνωρίσιμο. Η εθνογραφική ματιά, το προσεγμένο φωτογραφικό πλαίσιο και οι ίδιες οι επιλογές των θεμάτων μαρτυρούν την καθοριστική επιρροή του πατέρα του και του αδελφού του Edmond. Εξάλλου η πρόσφατη έκδοση των λευκωμάτων για τη Σμύρνη και την εκστρατεία της Μακεδονίας προσδιόριζε τα εικονογραφικά, ιστορικά και ευρύτερα σημειολογικά πλαίσια στα οποία κινήθηκε και ο ίδιος.

Μετά την κατάρρευση του μετώπου και την τραγική κατάληξη του μικρασιατικού εγχειρήματος η δημοσίευση των φωτογραφιών της Μικράς Ασίας ήταν πλέον άκαιρη, όπως και η έκδοση κάποιου λευκώματος για τον ελληνισμό της Μικράς Ασίας. Με ειλικρινή φιλελληνικά αισθήματα ο Fred Boissonnas και ο Daniel Baud-Bovy στην από τις 21-9-22 επιστολή τους προς το Νικόλαο Πολίτη, εκφράζουν τη βαθύτατη συντριβή τους για τις τραγικές συμφορές που πλήττουν την Ελλάδα. Σε μια ύστατη προσπάθεια αναστροφής του κλίματος αναξιοπιστίας απέναντι στην Ελλάδα και επικαλούμενος τις ανακλητικές για τη μνήμη ιδιότητες της φωτογραφίας, προτείνει να χρησιμοποιηθεί το λεύκωμα της Σμύρνης -υπήρχαν 7.402 αδιάθετα αντίτυπα- προκειμένου να διατυμπανιστεί μέσω των φωτογραφιών ότι η Σμύρνη υπήρξε ελληνική.^{xxxvii} Τελικά, τα λευκώματα θα προσφερθούν από τον Fred για την ανακούφιση των προσφύγων.^{xxxviii}

Η προώθηση των εθνικών υποθέσεων δεν ήταν παρά μια πτυχή της όλης προσφοράς της οικογένειας Boissonnas στην προβολή της Ελλάδας. Εξ' άλλου σαφής είναι ο διαχωρισμός της "πολιτικής

προβολής" (*propagande politique*), στόχο που εξυπηρετούσαν τα λευκώματα "L'Épire", "Smyrne" "La Macedoine occidentale" από την τουριστική-αρχαιολογική προβολή των λευκωμάτων "Athènes Moderne" και "Athènes Ancienne" που κυκλοφόρησαν στη σειρά "L'image de la Grèce" το 1920 και 1921 αντίστοιχα^{xxxix}. Πέρα από την ανάδειξη των φυσικών καλλονών, η τουριστική προβολή της Ελλάδας, όπως την οραματίστηκαν ο Fred Boissonnas και ο Daniel Baud Bony, συμπεριλάμβανε και την ανάδειξη του σύγχρονου προσώπου της χώρας και προϋπέθετε εμπειριστατωμένη γνώση της οικονομικής πραγματικότητας. Τούτο είναι εμφανές στην οικονομική έκθεση που συνέταξε ο Baud-Bony και στην οποία πρότεινε να προβάλλουν όχι μόνο τις ομορφιές και τα μνημεία της Ελλάδας αλλά και την οικονομική ανάπτυξη του τόπου^{xl}: την εμπορική ναυτιλία, το σιδηροδρομικό δίκτυο, τα μεταλλεία, τον δασικό πλούτο, τις εγκαταστάσεις των ιαματικών λουτρών, τα ξενοδοχεία κλπ.

Στην οικογένεια Boissonnas οφείλεται η πρωτοποριακή χρήση της φωτογραφικής εικόνας για την προβολή της χώρας (*propagande par l'image*) και η οπτική τεκμηρίωση της Ελλάδας απ' άκρη σ' άκρη. Η φωτογραφία ανάχθηκε σε αδιάψευστο πειστήριο και μέσο στη διαμόρφωση συνειδήσεων: "Η πλειοψηφία των ανθρώπων είναι δύσπιστοι", έγραφε το 1918 ο Daniel Baud-Bony στον Fred Boissonnas, "Θέλουν να δούν για να πεισθούν"^{xli}.

ⁱ Βασισμένη σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στον φάκελλο Boissonnas/1922 του Υπουργείου των Εξωτερικών (ΔΙΑΥΕ, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας, 1922, φάκ. 98, υποφάκ. 4.) στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη (Αρχείο Γεωργίου Μπαλτατζή, Συλλογή Δαμιανού-Κυριαζή, Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη.), στο προσωπικό αρχείο του Luc Boissonnas καθώς και σε δημοσιευμένα κείμενα των εκδόσεων Boissonnas (*L'image de la Grèce: L'Épire berceau des Grecs*, Γενεύη 1914, *L'image de la Grèce: La Macédoine occidentale*, Γενεύη 1919, *L'image de la Grèce: "Salonique, la ville des belles églises, 1921, L'image de la Grèce: Smyrne, 1919, Boissonnas Frederique, Visions de Grèce: exposition placée sous le Haut Patronage de E. Venizelos, 1919 (κατάλογος έκθεσης), La Grèce immortelle, Th. Homolle, G. Deschamps, Ch. Dielh, Alf. Croiset, A. Andréadès, L. Bertrand, D. Baud-Bony, Sept conférences faites à Paris, salle de la Boétie, à l'occasion d'une exposition de vues de Grèce recueillies par Fréd. Boissonnas, Genève 1919.*), η παρούσα ανακοίνωση παρακολουθεί την οικοδόμηση ενός συστήματος "προβολής των ελληνικών θέσεων" μέσω της φωτογραφίας - και την εμπλοκή σε αυτήν της οικογένειας Boissonnas.

Σημαντικά τμήματα αυτής της ανακοίνωσης δημοσιεύθηκαν στο άρθρο της συγγραφέως "Η Μικρά Ασία του Henri-Paul Boissonnas" στον τόμο Henri-Paul Boissonnas, *Μικρά Ασία*, 1921, Αθήνα, 2002.

ⁱⁱ Για αναφορές στη σχέση του Boissonnas με την Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδας βλέπε:

Nicolas Bouvier, *Boissonnas: Une dynastie de photographes (1844-1983)*, Λωζάννη 1983, Γιάννης Κωνσταντινίδης, Ο Φρεντ Μπουασοννά και οι φωτογραφίες του από τη Θεσσαλονίκη το 1913 και το 1919, Θεσσαλονίκη 1989, Θάνος Κωνσταντινίδης, «Το αρχείο Μπουασοννά στη Γενεύη. Φωτογραφικό οδοιπορικό και ύμνος στην Ελλάδα», Νέα Εστία 1575, Αθήνα 1993, 5-11, Sunita Singh, "Henri

Boissonnas (1894–1966), Un photo-reporter genevois au service de la Grande Idée”, στο *Aerides* 3, φθινόπωρο 1996 και Ειρήνη Μπουντούρη, «Ανρί-Πολ Μπουασονά» και «Η εκστρατεία προς την Άγκυρα», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 8 Σεπτεμβρίου 2002, 7–21.

ⁱⁱⁱ Επιστολή Daniel Baud–Bovy προς Fred Boissonnas (29ης Οκτωβρίου 1918) ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4.

^{iv} Επιστολή Fred Boissonnas προς το γενικό πρόξενο της Ελλάδας στη Γενεύη Πέτρο Καψαμπέλη 23/8/1918, ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4.

^v Je préconisais alors des voyages méthodiquement organisés non seulement à travers les contrées de la Grèce de 1905 mais à travers les terres qui devaient revenir à la Mère-Patrie. Ainsi, si l’on m’avait écouté et compris en haut lieu, nous aurions voyagé, en Crète et au long de la Côte d’Asie Mineure, nous aurions fait Chypre, le Dodécane, l’Épire et la Macédoine, ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4, αρ. πρωτ. 9658.

^{vi} Το 1910 εκδίδεται και το πρώτο τους λεύκωμα για την Ελλάδα με τίτλο *La Grèce par monts et par vaux*, που γνωρίζει μεγάλη εκδοτική επιτυχία και κάνει ευρύτερα γνωστό το έργο του στο ελληνικό κοινό.

^{vii} Ο Boissonnas είχε αναλάβει να φωτογραφίσει τον Παρθενώνα για λογαριασμό του εκδότη Ch. Eggimann,, *Convention du 8/8/1907 avec Ch. Eggimann pour les ouvrages Le Parthénon*, Armand Brulhard, *Archives Boissonnas, Inventaire sommaire*, Γενεύη 1993 (δακτυλόγραφο), σ. 37. Οι φωτογραφίες αυτές δημοιεύθηκαν στο **Λεύκωμα** Maxime Collignon , *Le Parthénon*, 1912.

^{viii} Ρωμάνος Άθως (1858–1940). Νομικός και διπλωμάτης, δύο φορές υπουργός των Εξωτερικών (1899–1901). Το 1910 ορίστηκε έκτακτος απεσταλμένος και πληρεξούσιος υπουργός στη Β΄ Διάσκεψη στο Παρίσι (1918). Διετέλεσε πρεσβευτής της Ελλάδας στο Παρίσι (1920).

^{ix} Στο τηλεγράφημα της 14ης/VII/1913 που απέστειλε από το Παρίσι ο Ρωμάνος προς τον Boissonnas στην Γενεύη, του αναφέρει ότι θα ήταν πιο χρήσιμο να πάει στην Μακεδονία και τον συμβουλεύει να πάει το γρηγορότερο στην Αθήνα για να συνεννοηθεί σχετικά, αρχείο Boissonnas, ΕΛΙΑ.

Τελικά στη διάρκεια αυτού του ταξιδιού επισκέφθηκαν εκτός από την Ήπειρο και ένα τμήμα της Μακεδονίας, την Πίνδο, την Θεσσαλία, την Θεσσαλονίκη και το Άγιον Όρος?και θα ανέβουν στον Όλυμπο, Nicolas Bouvier, ό.π. σελ. 148 και επιστολή 21ης/08/1918 Fred Boissonnas προς τον Πέτρο Καψαμπέλη, Γενικό Πρόξενο της Ελλάδας στην Γενεύη, ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4.

^x Στην σειρά *L’image de la Grèce* είχε προγραμματιστεί για το 1913 και η έκδοση ενός λευκώματος για την Θεσσαλονίκη, που τελικά λόγω οικονομικών δυσχεριών εκδόθηκε το 1919 με τίτλο *Salonique, La ville des Belles églises*.

^{xi} « Nous n’avons point l’intention de poursuivre méthodiquement une description géographique de la Grèce en nous conformant aux limites administratives. Et les auteurs ne comptent pas d’avantage limiter leurs pérégrinations à des frontières politiques dont les récents événements démontrent assez l’arbitraire», Avis des Éditeurs, *L’Épire berceau des Grecs, Γενεύη 1914* .

^{xii} “[...]En choisissant ce titre *L’image de la Grèce*, nous avons voulu, au contraire, établir un cadre qui soit assez vaste pour nous permettre d’évoquer les souvenirs de l’antiquité, de révéler les trésors de l’Art grec enfouis dans les Musées et encore ignorés du grand public, de décrire, non seulement les nouvelles provinces récemment rendues à la liberté, mais aussi ces terres malheureuses, grecques de cœur, et qui doivent à nouveau, contre le vœu unanime de leurs habitants, subir les injustes arrêts de la diplomatie” Avis des Éditeurs, *L’Épire berceau des Grecs, Γενεύη 1914* .

xiii "[...]puisque le texte de ces ouvrages –indépendamment de la haute valeur artistique des illustrations– fait ressortir d’une façon on ne peut plus catégorique la légitimité des revendications helléniques sur ces régions contestées[...]", έκθεση του Fred Boissonnas "exposé sommaire sur les Publications à éditer sous les auspices du Gouvernement grec à partir de 1922", 26ης Νοεμβρίου 1921, ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4.

xiv Για τους όρους «ελληνικότητα» και «ελληνισμός» στη διάρκεια του Μεσοπολέμου βλ. Τζιόβας Δημήτρης, *Οι Μεταμορφώσεις του Εθνισμού και το Ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1989.

xv Dodone 8. Planche 4, "L'Épire berceau des Grecs" ό.π.

xvi Dodone 9, 10. Planche 5, "L'Épire berceau des Grecs" ό.π.

xvii Bouchetion 31, 32 , Planche 17, "L'Épire berceau des Grecs" ό.π.

xviii Janina 62, Planche 33, "L'Épire berceau des Grecs" ό.π.

xix "Faisant suite à ma dépêche No 100 j'ai le plaisir de vous annoncer qu'en vertu d'un accord de principe signé aujourd'hui avec Mr. Boissonnas nous organiserons au mois prochain _ Paris une grande exposition de photographies artistiques de la Grèce avec décoration spéciale et série de conférences avec projection confiées aux sommités Françaises sur l'art grec et byzantin...". Τηλεγράφημα αρ. πρωτ. 30557, 24/12/1918 Ν. Πολίτης από το Παρίσι προς το ΥΠΕΞ, ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4. Η έκθεση περιόδευσε αργότερα σε πόλεις των ΗΠΑ. Βλ. και Armand Brulhard, *Archives Boissonnas, Inventaire Sommaire*, Γενεύη 1993 (δακτυλόγραφο), 36–37. Boissonnas Frederique, *Visions de Grèce: exposition placée sous le Haut Patronnage de E. Venizelos, Paris, Salle de la Boétie, 1919* (κατάλογος έκθεσης).

xx *La Grèce immortelle, Th. Homolle, G. Deschamps, Ch. Dielh, Alf. Croiset, A. Andréadès, L. Bertrand, D. Baud-Bovy, Sept conférences faites à Paris , salle de la Boétie, à l'occasion d' une exposition de vues de Grèce recueillies par Fréd. Boissonnas, Genève 1919.*

xxi *La Grèce immortelle, Th. Homolle*, ό.π. σ. 4.

xxii Η ανάμειξη γάλλων επιφανών αρχαιολόγων και ελληνιστών στην υπηρεσία των ελληνικών δικαίων καθώς και ο ίδιος ο τόμος *La Grèce immortelle* θυμίζει τον αντίστοιχο τόμο *La Grèce* που εκδόθηκε το 1907 στο Παρίσι από την *Ligue Française pour la défense ds droits de l'Hellénisme*.

xxiii ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4, αρ. πρωτ. 30053.

xxiv Το πρωτότυπο συμβόλαιο φυλάσσεται στο αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών, φάκ. 98, υποφάκ. 4. Ανυπόγραφο αντίγραφο του συμβολαίου βρίσκεται στο αρχείο Boissonnas στο ΕΛΙΑ.

xxv Για τον Henri Paul Boissonnas βλ. Nicolas Bouvier, ό.π., 187–195.

Sunita Singh, "Henri Boissonnas (1894–1966), Un photo-reporter genevois au service de la Grande Idée", στο *Aerides* 3, Φθινόπωρο 1996.

Φανή Κωνσταντίνου-Ειρήνη Μπουντούρη, «Φωτογραφικό Αρχείο, Henri-Paul Boissonnas», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 24 Σεπτεμβρίου 2000.

Ειρήνη Μπουντούρη, «Ανρί-Πολ Μπουασονά» και «Η εκστρατεία προς την Άγκυρα», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 8 Σεπτεμβρίου 2002, 7–21.

xxvi "A son Excellence Monsieur Venizelos, Président du Conseil des Ministres de Grèce", στο: Daniel Baud-Bovy – Fred Boissonnas, *Des Cyclades en Crète au gré du vent*, Γενεύη 1919, σ. 7.

xxvii "Deux noms dominant l'histoire de la Crète, terre du grand Jupiter, Creta jovis magna: celui de Minos, celui de Vénizélos", ό.π., σ. 91.

^{xxviii} Il est grand, des proportions élégantes. Ses cheveux grisonnent mais tout en lui exprime la santé et l'énergie. Le regard de ses yeux bleues est inoubliable..." *Des Cyclades en Crète au gré du vent*, Γενεύη 1919, σ. 22.

^{xxix} Στην ίδια επιστολή ο Fred ανακοινώνει την άφιξη στον Πειραιά μεγάλου αριθμού φωτογραφικών πλακών για τη φωτογραφική αποστολή, ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4.

^{xxx} "...les Alliés donnèrent aux troupes grecques mandat d'occuper Smyrne, où elles venaient de débarquer lorsque cette vue a été prise."

^{xxxi} "...On l'a dit, l'Egée est un lac grec. Les _les qui s'y succèdent sont comme un gué formé par la nature pour faciliter l'hellénisation de ses rives."

^{xxxii} Ο Άθως Ρωμάνος συναντήθηκε με τον Henri Boissonnas στη Σμύρνη το 1921 και του εξέφρασε την γνώμη ότι το λεύκωμα της Σμύνης δεν ήταν ισάξιο των υπολοίπων, επιστολή Henri Boissonnas προς Valentine Baud Bovy (6ης Ιουνίου 1921), *Henri Paul Boissonnas, Μικρά Ασία 1921*, 2002, σ. 264.

^{xxxiii} "... La question qui se pose immédiatement pour nous est de savoir si le nouveau gouvernement conservera moralement cet engagement mutuel, ce dont je ne doute pas du reste, étant donné que notre œuvre concerne uniquement la Grèce, que le but essentiel que nous poursuivons est de faire connaître votre pays, ses beautés, son histoire, ses ressources etc, et que par conséquent les fluctuations politiques ne sauraient nous détourner de ce but..", επιστολή Fred Boissonnas προς Λαγουδάκη, Γενικό Διευθυντή του Υπουργείου Εξωτερικών (1η Μαΐου 1921), ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4.

^{xxxiv} Επιστολή Γενικού Προξένου Ελλάδος στη Γενεύη Δενδραμή προς Γεώργιο Μπαλτατζή, Υπουργό των Εξωτερικών, 4/17 Μαΐου 1921, ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1921, φάκ. 22, υποφάκ. 2, τμήμα 2.

^{xxxv} Η επιστολή της 17/11/21 προς το διευθυντή Γραφείου Τύπου του ΥΠΕΞ, ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4, αναφέρεται στην ευρεία δημοσίευση των φωτογραφιών του Henri στην "Illustration de Paris".

^{xxxvi} Ήταν πτυχιούχος καθηγητής σχεδίου, βλέπε σχετικά Luc Boissonnas, Σύντομο βιογραφικό σημείωμα στο Henri-Paul Boissonnas, *Μικρά Ασία 1921*, σ.

^{xxxvii} "Il faudrait montrer par l'image que Smyrne était une ville grecque, en même temps qu'on ferait connaître son effroyable anéantissement par les Turcs", επιστολή (21/9/21) του Fred Boissonnas προς το Νικόλαο Πολίτη, ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4.

^{xxxviii} Επιστολή Fred Boissonnas προς Νικόλαο Πολίτη (21ης/ΙΧ/1922), ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4.

^{xxxix} "Albums "Athènes ancienne" et "Athènes moderne". Si, du point de vue purement politique, ces albums sont peut-être moins intéressants pour le Gouvernement grec que ceux intitulés "L'Épire", "Smyrne", ou "La Macédoine occidentale", ils n'en sont pas moins d'une importance exceptionnelle au point de vue du tourisme", ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4.

^{xl} Επιστολή Daniel Baud Bovy προς Fred Boissonnas (29ης Οκτωβρίου 1918) ΔΙΑΥΕ, ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98, υποφάκ. 4.

^{xlii} "...La majorité des hommes sont des St. Thomas. Ils veulent voir pour croire...", επιστολή Daniel Baud-Bovy προς Fred Boissonnas (29ης Οκτωβρίου 1918) ΔΙΑΥΕ,

ΑΡΧΕΙΟ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, 1922, ειδικός φάκελος Boissonnas, φάκ. 98,
υποφάκ. 4.